

Justyna Mokras-Grabowska

 <https://orcid.org/0000-0003-0994-5484>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast, Turystyki i Geoinformacji

justyna.grabowska@geo.uni.lodz.pl

MIEJSKIE PRZESTRZENIE NIEOCZYWISTE – ICH ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA I MIEJSCE W DYDAKTYCE AKADEMICKIEJ NA PRZYKŁADZIE REALIZACJI METODY *PROJECT-BASED LEARNING* (PBL) NA KIERUNKU TURYSTYKA I REKREACJA W UNIWERSYTECIE ŁÓDZKIM

Abstrakt: Głównym celem artykułu jest charakterystyka zjawiska przestrzeni nieoczywistych, czyli zaniedbanych, zdegradowanych, zniszczonych, potocznie postrzeganych jako brzydkie i nieatrakcyjne, oraz ich rosnącego znaczenia w turystyce. Drugim celem opracowania jest zaprezentowanie *project-based learning* (PBL) jako metody nauczania w szkolnictwie wyższym i jej roli w procesie uświadamiania studentom kierunku turystyka i rekreacja Uniwersytetu Łódzkiego wartości takich miejsc w turystyce. W artykule zdefiniowano zjawisko przestrzeni nieoczywistej oraz przedstawiono sposób realizacji tej metody dydaktycznej w latach 2019–2023. Szerzej omówiono edycję z 2023 r., gdy analizie poddano także wyniki badania ankietowego przeprowadzonego wśród studentów na temat funkcji, jaką PBL pełni w procesie nauczania o przestrzeni turystycznej.

Słowa kluczowe: przestrzeń miejska, przestrzeń nieoczywista, atrakcyjność turystyczna, metoda projektu, *project-based learning* (PBL), szkolnictwo wyższe

NON-OBVIOUS URBAN SPACES: THEIR TOURIST ATTRACTIVENESS AND PLACE IN HIGHER EDUCATION, BASED ON THE EXAMPLE OF “PROJECT-BASED LEARNING” (PBL) ON THE TOURISM AND RECREATION COURSE AT THE UNIVERSITY OF LODZ

Abstract: The main aim of the article is to describe so-called non-obvious spaces (neglected, degraded, destroyed and commonly perceived as “ugly” and unattractive) and their growing role in tourism. The second aim is to present the project-based learning (PBL) method in higher education and its role in making students of the University of Lodz’s tourism and recreation program aware of the importance of non-obvious spaces in tourism. The article defines the phenomenon of non-obvious spaces and the didactic method of PBL (five recent editions: 2019–2023). The 2023 course is discussed in more detail, with the results of a survey conducted among students on the importance of this method in the process of teaching tourism space were also analyzed.

Keywords: urban space, non-obvious space, tourist attractiveness, project-based learning (PBL), higher education

1. WPROWADZENIE

Przestrzenie miejskie podlegają w ostatnich latach zauważalnym przemianom. Procesy polepszania jakości miejskiego krajobrazu, rozumiane jako poprawa jego zagospodarowania, ładu przestrzennego oraz kompozycji, prowadzą do wyraźnej estetyzacji, która oznacza podnoszenie atrakcyjności tego krajobrazu i wydobywanie jego najważniejszych walorów. Wiąże się to z działaniami marketingowymi służącymi zwiększeniu ruchu turystycznego, a także uczynieniu

miast atrakcyjnymi dla samych mieszkańców. Ostatnio jednak również przestrzenie zaniedbane, pozostające na uboczu owych przemian, stają się interesujące dla odwiedzających, którzy poszukują nowych, oryginalnych, często zaskakujących destynacji turystycznych. Łączy się to z coraz bardziej wysublimowanymi potrzebami człowieka, także tymi związanymi z eksploracją turystyczną. Przestrzenie takie stają się przedmiotem niszowego zainteresowania, w tym indywidualnych

poszukiwań poznawczych. Dostrzeżenie, zrozumienie i poznanie walorów tych miejsc zdaje się być zatem istotnym elementem w procesie dydaktycznym przyszłych specjalistów z zakresu turystyki i rekreacji.

Zasadniczym celem artykułu jest omówienie zjawiska przestrzeni nieoczywistych, pojmowanych jako obszary zaniedbane, zdegradowane, zniszczone, potocznie postrzegane jako brzydkie i nieatrakcyjne, a zarazem podkreślenie ich rosnącego znaczenia w turystyce. Ze względu na nieostrość definicji przestrzeni nieoczywistych prezentowane rozważania mają charakter autorski i koncepcyjny, stanowiąc tym samym punkt wyjścia do dalszego procesu badawczego.

Drugim ważnym celem opracowania jest omówienie metody nauczania zwanej *project-based learning* (PBL) i jej funkcji w procesie uświadamiania studentom kierunku turystyka i rekreacja Uniwersytetu Łódzkiego wartości przestrzeni nieoczywistych w turystyce. W artykule zaprezentowano pięć ostatnich edycji zajęć, prowadzonych w latach 2019–2023. Szerzej omówiono edycję z 2023 r., gdy analizie poddano wyniki badania ankietowego zrealizowanego wśród studentów ($n = 30$) na temat znaczenia tej metody w procesie nauczania o przestrzeniach nieoczywistych. Szczególną rolę w kolejnych edycjach zajęć odegrała postindustrialna tkanka miejska Łodzi, która aktualnie podlega procesom rewitalizacyjnym, będąc doskonałym tłem dla podobnych działań edukacyjnych. Dla zilustrowania badanego zjawiska w artykule zastosowano następujące metody badawcze: kwerendę literatury oraz analizę danych zastanych.

2. NIEOCZYWISTA PRZESTRZEŃ MIEJSKA I JEJ ZNACZENIE W TURYSTYCE

W czasach postmodernizmu przestrzeń miejska ulega dużym przemianom, jest modyfikowana m.in. w celu przyciągnięcia jak największej liczby turystów. Widać to również w Polsce, gdzie w miastach, po latach deformowania i deprecjonowania przestrzeni publicznej, wdraża się zmiany służące polepszeniu jakości miejskiego krajobrazu (Wantuch-Matla, 2016). W ostatnim czasie także strategie rozwoju miast dotyczą dobrego wykorzystania i pomnażania potencjału istniejącej tkanki miejskiej. Znaczenie zyskuje samo pojęcie rewitalizacji, które jednak często jest nadużywane i staje się synonimem estetyzacji przestrzeni publicznej. Zadbany stan przestrzeni publicznych oraz ich atrakcyjność wizualna są bez wątpienia istotnymi czynnikami przykuwającymi uwagę użytkowników, poprawiającymi jakość życia w mieście, jego wizerunek i prestiż, wykorzystywanymi również w działaniach marketingowych (Bierwiaczon, 2018). Przestrzeń publiczna jest definiowana jako dostępny, przyciągający, estetyczny obszar w mieście,

w którym ludzie chcą się spotykać, działać i czuć się bezpiecznie (Bierwiaczon, 2018). Coraz częściej w ładzie przestrzennym uwypuklana jest rola harmonii przestrzennej związanej bezpośrednio właśnie z estetyką obszaru, rozumianą jako czytelność i atrakcyjność otoczenia. Zwykle jednak w tym przypadku dochodzi do zjawiska uniformizacji centrów miast, a odwiedzający je doznają podobieństwa doświadczeń. Stąd nowej wartości nabierają przestrzenie pozornie nieatrakcyjne, pozostające niejako na uboczu wspomnianych przemian – miejsca zdemolowane, zdegradowane, zaniedbane, które w wyniku rosnącego ruchu turystycznego, zmieniających się tendencji, potrzeb oraz poszukiwania coraz to nowych obszarów do eksploracji turystycznej zdobywają zainteresowanie odwiedzających.

Widoczny jest też przesyt tradycyjnymi formami atrakcyjności turystycznej, realizowanymi w tzw. starych przestrzeniach turystycznych, na rzecz zainteresowania przestrzeniami codzienności i kontrowersyjną atrakcyjnością miejsc (Gandecka, 2016). Można pokusić się o stwierdzenie, że turystów znudziły już miejsca czyste, estetyczne, „cukierkowe” (Derek, 2013). Mamy do czynienia ze swoistym poszerzaniem przestrzeni turystycznej, gdy celem wyjazdów stają się obiekty i miejsca o wątpliwej atrakcyjności, do niedawna uznawane za nieciekawe i niewarte zainteresowania (Stasiak, 2015).

Do najbardziej kontrowersyjnych obszarów w turystyce należą: zachowania turystów, odwiedzane miejsca, formy turystyki oraz produkty turystyczne. Pojawiające się wątpliwości mogą mieć charakter prawny, etyczny-moralny, kulturowy, estetyczny, zdrowotny, ekonomiczny oraz ekologiczny. Wśród najbardziej spornych destynacji turystycznych trzeba wymienić: dzielnice przemysłowe, tereny wojskowe, osiedla mieszkaniowe, czy tereny pełniące funkcje transportowe. Są to miejsca, gdzie toczy się zwyczajne życie mieszkańców, postrzegane jako autentyczne i nieudawane. Potrzeby współczesnego człowieka stają się bowiem coraz bardziej wysublimowane. Dotyczy to także zachowań turystycznych. By je zaspokoić, poszukuje się nowych przestrzeni, miejsc i obiektów mogących stać się atrakcją turystyczną, również takich, które powszechnie i stereotypowo są uznawane za nieatrakcyjne (Duda i Wiluś, 2015). Tego typu obiekty to przedmiot rosnącego, choć ciągle jeszcze niskiego zainteresowania, co ma związek z narodzinami nowej, specyficznej formy podróżowania. Jej celem jest doświadczanie niesamowitości – zaniedbane, zniszczone obszary miast są dla odwiedzających „brzydkie, ale fascynujące”, „tak beznadziejne, że aż fajne”, są czymś pomiędzy grozą a zachwytem, doświadczaniem niesamowitego, swego rodzaju powidokiem (Szerszeń, 2013).

Odwiedzających zajmuje także sam rozpad, który staje się spektakularny, również z artystycznego punktu widzenia (spektakl rozpadu). To właśnie za sprawą sztuki i artystycznych interpretacji tego typu

przestrzenie zaczynają istnieć na nowo. Artystów interesuje aspekt rozpadu i nieistnienia, negatywny czynnik wpisany w istotę miejsca – jego tzw. widmowość. Nieobecność, pustka, kulturowa korozja i procesy rozpadu zdają się pomnażać znaczenia, powodując, że miejsca stają się tak brzydkie, że aż atrakcyjne. W dobie współczesnych poszukiwań doceniana jest również inność fragmentów przestrzeni doświadczanych przez turystów, ponieważ tworzą one kategorię intrygującą i obiecującą poznawczo (Czaja, 2013). Mimo że miejsca te pod względem stereotypowo postrzeganej atrakcyjności pozornie nie powinny się znaleźć się w przewodnikach turystycznych, to rosnący popyt turystyczny powoduje, że poszukuje się nowych przestrzeni, określanych mianem miejsc nieoczywistych, które mogłyby stać się atrakcją turystyczną. Jest nią bowiem wszystko to, co jest w stanie zainteresować i przyciągnąć odwiedzającego (Duda i Wiluś, 2015). Takie jej rozumienie pozwala zatem na szeroką i subiektywną interpretację – atrakcją turystyczną może być także przestrzeń pozornie niezastępująca na zainteresowanie, przestrzeń opuszczona, zdegradowana i zaniedbana. Chociaż miejsca odmienne od typowych atrakcji budzą wiele kontrowersji, pozwalają miastom się wyróżnić (Gandeka, 2016). Ocena atrakcyjności wymaga jednak odmiennego, bardziej świadomego podejścia, a często rzadko spotykanej, dogłębnej wiedzy odbiorcy i wrażliwości, która umożliwi narrację ukazującą odwiedzane miejsca z nieco innej, nietypowej perspektywy.

Opisywane zjawisko jest bliskie tzw. turystyce slumsów (ang. *slum tourism, slumming*), turystyce ubóstwa (*poor tourism, poorism, poverty tourism, favel tourism*), turystyce w gettach (*ghetto tourism*), turystyce codzienności czy eksploracji miejskiej (*urbex*), określanych mianem kontrowersyjnych form turystyki¹ (Stasiak, 2015). Polega na odwiedzaniu dzielnic skrajnej biedy, w których przedmiotem obserwacji są ludzie w ich naturalnym środowisku – to inaczej strefa kulis, często bardzo niedostępna, skrywana (Frenzel i in., 2012). Turystyka slumsowa jest jedną z najszybciej rozwijających się niszowych form turystyki (Ma, 2010). Odnosi się głównie do krajów tzw. globalnego Południa, ale jest też obecna w innych rejonach świata. Jak podaje Gandeka (2016), przestrzeń turystyczna może bowiem obejmować miejsca uchodzące dotychczas za nieatrakcyjne, jak: zdegradowane dzielnice czy dzielnice nędzy, hermetyczne etniczne getta lub kwartały miasta znajdujące się pod kontrolą zorganizowanych grup przestępczych (Stasiak, 2015). Mimo pejoratywnego i nieetycznego wydźwięku tego typu podróży turystycznych warto jednak podkreślić, że jeżeli mają one indywidualny i świadomy charakter, dotyczą codzienności życia ludności i prawdziwości z tym związanej, to mogą być sposobem na przeżycie autentycznych doznań w przestrzeni geograficznej. Taki turysta (zwany podróżnikiem bądź odkrywcą) podąża do dzielnic „zarezerwowanych”

dotychczas tylko dla gospodarzy. Główną motywacją tego typu podróży jest ciekawość, a zejście z utartego szlaku oznacza nowe doświadczenia i dreszcz emocji. Zwiedzanie dzielnic biedy ma także związek z dylematami natury estetycznej. Chaos, brud i nieład zabudowy wiążą się z silnymi przeżyciami i fascynacją brzydotą. Niestety turystyka slumsowa uznawana jest najczęściej za niezwykle dyskusyjną pod względem moralnym, w której turysta staje się podglądaczem prywatnego życia lokalnej ludności (Olczyk, 2013). Należy jednak zauważyć, że turystyka, będąc formą konsumpcji dóbr i usług mających za zadanie dawać niecodzienne doznania, zawsze jest formą podglądania, stanowi swego rodzaju kolekcjonowanie widoków i elementów krajobrazu (Urry, 2007). Na spojrzenie turysty składają się bowiem cechy miejsca odróżniające je od krajobrazu życia codziennego, turysta poszukuje możliwości doświadczania szczególnie nietypowych przyjemności, mocniej angażujących jego zmysły. Coraz częściej chce on natrafiać na obiekty lub zjawiska wyróżniające się spośród innych nadzwyczajnością i niecodziennością.

Warto dodać, że w ostatnim czasie widoczna jest tendencja do eksplorowania miasta przez samych jego mieszkańców, określanych mianem turystów we własnym mieście lub turystów okazjonalnych (Lloyd i Nichols Clark, 2001; Merrilees i in., 2005). Mieszkańcy wydają się być ciekawi miejsca zamieszkania, chcą je odkrywać, poznawać jego historię, niekiedy wręcz budować swoją tożsamość z miastem. W takim przypadku znaczenie mają właśnie przestrzenie miejskie niepodlegające modyfikacjom na potrzeby ruchu turystycznego – interesujące poznawczo stają się m.in.: osiedla z blokowiskami, fabryczne pustostany czy ruiny historycznych budowli.

Ta nieoczywistość przestrzeni miejskich leży u podstaw wprowadzenia metody PBL do programu nauczania na kierunku turystyka i rekreacja w Uniwersytecie Łódzkim. Celem zajęć było wskazanie studentom innego spojrzenia na przestrzeń miejską i jej atrakcyjność turystyczną oraz umożliwienie poznania miejsc z pozoru nieatrakcyjnych.

3. PROJECT-BASED LEARNING (PBL) JAKO METODA PRACY DYDAKTYCZNEJ

Praca dydaktyczna w szkolnictwie wyższym stanowi bardzo złożony proces. Bardzo ważne jest w tym przypadku nauczanie w sposób kreatywny, angażujący studentów do zadań praktycznych (Mroczek-Żulicka i Mokras-Grabowska, 2020). Stosowanie nowych praktyk pedagogicznych promujących zaangażowanie studentów oraz doskonalenie krytycznego i twórczego myślenia to kwestie podstawowe współczesnej dydaktyki, której celem powinno być kształtowanie człowieka

twórczego, wynalazczego i odkrywczego, zdolnego do działań innowacyjnych (Kotarba-Kańczugowska, 2021).

Szczególnego znaczenia kreatywna dydaktyka nabiera wobec kształcenia przyszłych kadr dla sektora branży turystycznej (Richards, 2011). Jednym z przykładów jest tworzenie nowych produktów turystycznych opartych na autentyczności miejsca, jego potencjale, tożsamości i *genius loci*. Współcześnie turyści coraz częściej odchodzą od tradycyjnego modelu wypoczynku 3xS (ang. *sun, sand, sea* – ‘słońce, plaża, piasek’) na rzecz 3xE (ang. *entertainment, excitement, education* – ‘rozrywka, ekscytacja, edukacja’). Widać to także w przypadku turystyki miejskiej – nowo powstające produkty turystyczne (lub nowe atrakcje turystyczne) wykorzystują autentyczną tkankę miejską wraz z otoczeniem społecznym i jego twórczym potencjałem. Odwiedzający poszukują bowiem kontaktu z *unicum* miejsca, oczekują konfrontacji z przestrzenią autentyczną, niezmienną w procesie estetyzacji. Istotne są zwłaszcza przestrzenie zdegradowane, które stanowią niejako materializację działań poprzednich pokoleń (Zieliński, 2011), ponieważ postępująca globalizacja niesie za sobą zagrożenie dla jakości krajobrazu miejskiego poprzez unifikację, nijakość i nadmierną komercjalizację (Zieliński, 2011).

W dydaktyce bardzo ważna jest aktywizacja studentów do działań poszukujących, kreatywnych, niesablonowych oraz integrowanie podstawowych dziedzin kształcenia: poznawczej, psychomotorycznej oraz emocjonalno-motywacyjnej. Metodą pracy pozwalającą na osiągnięcie powyższych celów jest m.in. PBL, stosowana na różnych poziomach edukacji, w tym również na poziomie szkolnictwa wyższego, w odniesieniu do wielu dyscyplin naukowych (Kokotsaki i in., 2016).

Metodę projektów zaczęto wdrażać w Stanach Zjednoczonych w pierwszej połowie XX w., co miało związek z narastającą krytyką szkoły tradycyjnej (Kotarba-Kańczugowska, 2021). Za twórcę metody projektów uważa się W.H. Kilpatricka. Wprowadzając tę metodę, Kilpatrick nadawał jej rangę naczelnej zasady dydaktycznej, w której najważniejsza była samodzielna praca uczniów. Twierdził, że aby proces kształcenia przynosił efekty, wiedza powinna być zdobywana samodzielnie i opierać się na własnych zainteresowaniach jego uczestników.

Project-based learning to metoda grupowej, interdyscyplinarnej i autonomicznej pracy dydaktycznej, w której studenci realizują dane przedsięwzięcie na podstawie przyjętych, ustalonych założeń. Cechują ją m.in.: konstruktywne poszukiwanie, współpraca oraz konfrontacja z praktycznymi zadaniami występującymi w otoczeniu (Kokotsaki i in., 2016). Istotne jest, że na wstępie pracy ustalone są cele i metody działania oraz realizacji kolejnych etapów zadań. Wyniki pracy studentów prezentowane są publicznie. W trakcie realizacji projektu kluczowa jest funkcja opiekuna, który nie

tylko ocenia rezultaty pracy studentów, ale także konsultuje poszczególne decyzje przez nich podejmowane.

Każdy realizowany projekt ma charakter autorski i nowatorski – stanowi dzieło studentów, którzy są za niego odpowiedzialni. Duże znaczenie ma tu możliwość ćwiczenia umiejętności społecznych w grupie, takich jak: podejmowanie wspólnych decyzji, rozwiązywanie pojawiających się konfliktów, dzielenie się rolami i zadaniami. W trakcie swojej pracy studenci uczą się zdobywania informacji z różnorodnych źródeł, ich selekcjonowania i opracowywania. Praca metodą projektów jest pracą kreatywną, samodzielną, zaangażowaną i odpowiedzialną. Uczy komunikacji w grupie, a wspieranie tradycyjnego nauczania metodą PBL przynosi lepsze efekty (Bell, 2010). Od studentów wymaga się samodzielności w realizacji zadania, formułowania własnych pomysłów oraz aktywnego poznawania nowych zagadnień. Kształcone są umiejętności skutecznego wykorzystania czasu przeznaczonego na realizację projektu (Kotłowska, 2014). Metoda pozwala również samodzielnie planować i organizować swoją pracę, a zarazem dokonywać samooceny. Studenci w trakcie pracy zaczynają identyfikować się z zadaniem, współpracują również z lokalnymi społecznościami, co uważa się za dużą zaletę PBL (Kotarba-Kańczugowska, 2021).

Metoda projektów jest więc nauką opierającą się na dociekaniu, poszukiwaniu i interakcji z lokalnymi społecznościami, dzięki czemu może stanowić ważne doświadczenie edukacyjne (Al-Balushi i Al-Aamri, 2014; Wurdinger i in., 2007). W procesie nauczania studenci m.in. przeprowadzają swego rodzaju dochodzenie, zbierają, analizują i interpretują informacje oraz dane, wnioskuje i relacjonują (Blumenfeld i in., 2000). Wiele przykładów w literaturze pokazuje szerokie wykorzystanie i dużą efektywność PBL, zwłaszcza w przypadku studiów inżynierskich i opracowywania projektów nowych produktów (Kokotsaki i in., 2016).

W literaturze przedmiotu mówi się jednak też o wadach metody projektów. Wśród nich wymieniane są m.in.: czaso- i pracochłonność, nierównomierność rozłożenia i realizacji zadań, brak współpracy i komunikacji w grupie oraz pojawiające się problemy natury technicznej i organizacyjnej (Kotłowska, 2014).

Metoda projektów powinna obejmować następujące fazy pracy: zainicjowanie projektu, spisanie kontraktu, wybór tematu, podział na grupy, sformułowanie ogólnych i szczegółowych celów projektu, przygotowanie harmonogramu pracy i podział zadań, dobór literatury, poszukiwanie źródeł wiedzy, realizację projektu, prezentację wyników i ewaluację.

W fazie zainicjowania projektu istotne jest opracowanie przez koordynatora instrukcji realizacji, zawierającej wszelkie informacje formalno-organizacyjne (np. terminy i sugerowane źródła). Kontrakt może być przygotowany wspólnie przez nauczyciela i studentów. Prezentacja wyników pracy może przybierać różnorodną

formę: albumów, szkiców, map, debat, dyskusji, nagrań dźwiękowych, filmów, pikników naukowych, konferencji naukowych, broszur, plakatów, form plastycznych, portfolio, prezentacji multimedialnych, przedstawień teatralnych, inscenizacji, modeli, makiet, wystaw czy festiwali.

4. PRZYKŁAD REALIZACJI METODY PROJECT-BASED LEARNING NA KIERUNKU TURYSTYKA I REKREACJA W UNIWERSYTECIE ŁÓDZKIM

Podstawowym celem zastosowania *project-based learning* było wdrożenie metody pracy odmiennej od tradycyjnej – twórczej, opartej na własnych poszukiwaniach. Ponadto równie ważną kwestię stanowiło eksplorowanie przestrzeni geograficznej o nieoczywistym, niesztampowym, osobliwym charakterze oraz ukazanie i uzmysłowienie studentom walorów takiej przestrzeni.

Studenci pracowali w kilkuosobowych grupach wyodrębnionych w losowaniu pod kierownictwem swoich opiekunów. Ocena pracy w projekcie miała charakter złożony, składała się z kilku elementów, do których należały: wzajemna ocena pracy członków grupy (30%), ocena pracy każdego członka grupy przez opiekuna (40%) oraz ocena prezentacji finałowej przez opiekunów. Dodatkowo z każdego spotkania opiekuna z grupą wysyłano do koordynatora sprawozdania z wykonanej pracy. Ocena wystawiana przez koordynatora zajęć dotyczyła raportu końcowego każdej grupy, który był głównym rezultatem zajęć. Znaczenie przy ocenie końcowej miały również: obecności na wszystkich spotkaniach, oryginalność pomysłu, działanie zgodne z określonymi etapami (w tym etapy pracy metodą *design thinking*), sposób prezentacji pomysłu przez grupę, estetyka wykonania raportu końcowego, zastosowanie się do wszystkich wytycznych oraz terminowe dostarczenie sprawozdań i raportu.

Design thinking to metoda projektowa stosowana z reguły przy wprowadzaniu innowacyjnych produktów i usług, polegająca na przejściu przez pięć etapów: empatyzacji, definiowania problemu, generowania pomysłów, prototypowania i testowania (Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, 2015). Dzięki takiej pracy studenci mieli szansę prowadzić bardziej wnikliwe obserwacje, a co za tym idzie – tworzyć rozwiązania dopasowane do potrzeb pojedynczych odbiorców. Zdaniem autorki zastosowanie w ramach zajęć metody *design thinking* jako metody pracy o charakterze badawczo-twórczym, włączającej w proces projektowania potrzeby użytkowników eksplorowanych przestrzeni, pozwalało studentom na pogłębione poznanie zjawisk i problemów w nich występujących.

Daje to możliwość szerokiej perspektywy, identyfikacji różnych podejść, a następnie wdrożenia najlepszych pomysłów. Przejście przez poszczególne etapy wiązało się z zastosowaniem rozmaitych narzędzi, takich jak: wywiady pogłębione i obserwacje (etap empatyzacji), mapy empatii (definiowanie problemu), burza mózgów (generowanie pomysłów), formy przestrzenne (prototypowanie) oraz plan zbierania informacji (testowanie). Mimo że wykorzystywane w metodzie *design thinking* etapy procedury badawczej wydają się być powszechnie znane, ich usystematyzowanie i nazwanie pomaga uporządkować proces twórczy.

W dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane kolejne edycje zajęć, zrealizowane w latach 2019–2023.

4.1. EDYCJA 2019

W 2019 r. edycja nosiła tytuł „Co wydarzy się w Łodzi”. Jej celem było opracowanie propozycji intrygującego wydarzenia, np.: pokazu, wystawy, wydarzenia kulturalnego, pikniku, festynu, gry terenowej i in., w przestrzeni łódzkich osiedli (przydzielone osiedla to: Stary Widzew, Widzew-Wschód, Olechów-Janów, Teofilów-Wielkopolska, Radogoszcz, Bałuty-Doły, Stare Polesie, Karolew, Retkinia-Wschód, Piastów-Kurak i Rokicie). Należało dopasować propozycję do potrzeb mieszkańców danej przestrzeni oraz wykorzystać specyfikę dziedzictwa kulturowego i tożsamości miejsca. W edycji wsparto się metodą *design thinking*, a aby wstępnie zidentyfikować talenty studentów, wykonano test indywidualne predyspozycje do pracy w zespole, sposoby współpracy i budowanie relacji z innymi (Belbin Polska, b.r.). Produktami końcowymi były raport oraz prezentacja finałowa. Nieoczywistość przestrzeni w tym przypadku wiązała się z potraktowaniem osiedli i typowych dla nich blokowisk jako obszarów potencjalnie interesujących, a na pewno ważnych dla samych mieszkańców. Znaczenie w procesie badawczym miały warstwa historyczna tych miejsc (historia osiedli, czas ich powstania, specyfika zabudowy), tożsamość oraz przywiązanie mieszkańców do miejsca.

4.2. EDYCJA 2020

Edycja w 2020 r. przebiegała pod nazwą „Ulice nieoczywiste”, a jej celem było wykorzystanie nieoczywistego potencjału wybranych łódzkich ulic, o mało znanym, nieeksploatowanym dziedzictwie, do stworzenia niszowej atrakcji dla odwiedzających (przydzielone ulice to: Tuwima/Struga, Sienkiewicza, Narutowicza/Zielona, Piramowicza/Jaracza, Jaracza/Więckowskiego, Próchnika/Rewolucji 1905 r., Gdańska, Legionów, Zielona, Narutowicza). Pomysł opierał się na rozmowach z użytkownikami ulic:

mieszkańcami, przechodniami, usługodawcami. Należało uwzględnić nieoczywistą wyjątkowość przestrzeni, jej tożsamość i dziedzictwo oraz miejscowy kapitał kreatywny². Ponownie zastosowano metodę *design thinking*, natomiast na wstępie przeprowadzono wśród studentów test ról zespołowych Belbina. Wśród obiektów, z których studenci mogli czerpać inspirację, znalazły się m.in.: podwórka, zaułki, zaniedbane domy i kamienice, zakłady rzemieślnicze, pracownie, sklepy, lokalne bary, street art, targowiska i lokale gastronomiczne. Obok obiektów duże znaczenie miały także postaci charakterystyczne dla eksplorowanych przestrzeni, których losy wpłynęły na historię wybranych miejsc.

4.3. EDYCJA 2021

W 2021 r. edycja nosiła nazwę „Miejsce obok” i miała odmienny charakter z powodu obostrzeń sanitarnych wprowadzonych w wyniku rozprzestrzeniania się pandemii COVID-19. Została przeprowadzona w formule online. Celem edycji było odkrycie historii bliskiego sobie miejsca oraz stworzenie pomysłu na atrakcję nawiązującą do tej historii. Podstawę pracy stanowiły swobodne rozmowy z rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami i mieszkańcami wybranej przestrzeni. Należało uwzględnić specyfikę i tożsamość miejsca, jego lokalny kontekst, poznać rodzinne i sąsiedzkie historie. W edycji, oprócz zastosowania metody *design thinking*, wsparto się również ideą placemakingu³. Studenci mieli posłużyć się w opracowywanych projektach jedną z zaproponowanych przez koordynatora kategorii (słowa kluczowe): dzieciństwo, wakacje, podwórko, smak oraz zapach. Odwołali się do miejsc typu: wieś, osiedle, okolica domu rodzinnego, zakład pracy czy miejsce wakacyjnego wypoczynku. Wykorzystali m.in.: rodzinne pamiątki, wspomnienia, albumy i archiwalne fotografie. Ze względu na odmienny charakter edycji (formuła online) ocena składała się z dwóch elementów: oceny indywidualnej pracy każdego członka grupy przez opiekuna oraz oceny zaangażowania członków grupy w tworzenie prezentacji finałowej. Projekty miały charakter bardzo osobisty, odwoływały się do miejsc zapomnianych, często już dziś nieistniejących, mających jednak duży ładunek emocjonalny dla autorów.

4.4. EDYCJA 2022

W 2022 r. edycja odnosiła się *stricte* do przestrzeni miejskich i nosiła nazwę „Klucze do miasta”. Tym razem wsparto się metodą *design thinking*, natomiast zadanie do wykonania polegało na wykorzystaniu otrzymanych przez grupę wskazówek („kluczy do miasta”), aby opracować unikalną atrakcję z uwzględnieniem lokalnego dziedzictwa danej miejscowości. Wskazówki

nawiązywały do historii miast, zasłużonych postaci, nietypowych miejsc i wydarzeń. Edycja koncentrowała się na przestrzeniach małych miast, leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Łodzi (Aleksandrów Łódzki, Konstantynów Łódzki, Lutomiersk, Ozorków, Zgierz, Rzgów, Tuszyn, Koluszki, Brzeziny, Zduńska Wola i Pabianice), a celem było poznanie ich nieoczywistych, często zapomnianych zasobów kulturowych i przyrodniczych. Należy podkreślić, że miasta wytypowane do badań charakteryzował w historii dynamiczny rozwój (w tym związany z przemysłem włókienniczym), a ich obecny, prowincjonalny charakter ma związek z nagłym postępem Łodzi jako przodującego ośrodka miejskiego regionu. W wymienionych miastach zachowało się wiele obiektów świadczących o tej historii, jednak zwykle nie są one postrzegane i eksponowane jako atrakcje turystyczne.

4.5. EDYCJA 2023

W 2023 r. edycja nosiła nazwę „Znikające rewiry” i bardzo się różniła od wszystkich poprzednich. Odbyła się w ramach 600-lecia nadania Łodzi praw miejskich. Studentom przydzielono duże kwartały miejskie (Nowe Bałuty/Żubardź, Julianów, Stare Bałuty, Stare Polesie, Stary Widzew, Stoki, Ruda Pabianicka), w których obrębie, na podstawie własnej eksploracji terenowej, wybierano mniejsze rewiry, gdzie należało wykonać zadanie o charakterze retrospekcji. Studenci sami decydowali, do jakich miejsc i ich mikrohistorii chcą się odnieść. Wykorzystano następujące metody badawcze: kreatywny spacer fotograficzny, kreatywny mapping oraz wywiady z mieszkańcami/użytkownikami przestrzeni. Kreatywny spacer fotograficzny (ang. *creative-photo-walking*) to spacer eksploracyjny mający na celu wnikliwe poznanie przestrzeni. Znaczenie mają tu doznania sensoryczne, jak: dźwięki, zapachy, znaki i odczucia, czytanie przestrzeni, obserwacje własne i zdjęcia miejsc w przestrzeni, które wywołują emocje i odzwierciedlają jej zmiany (Pyry i in., 2021). Kreatywny mapping (ang. *creative mapping*) to naniesienie na mapę miejsc uznanych za ważne w wyniku kreatywnego spaceru fotograficznego, stworzenie mapy z uwzględnieniem nie tylko widzialnych elementów, ale także sensorycznych (Mulvenna i Perkins, 2021). Wywiady przygotowano na podstawie autorskiego kwestionariusza wywiadu (m.in. 10 rozmów z mieszkańcami/użytkownikami przestrzeni na temat historii, dziedzictwa, znaczeń, zmian w przestrzeni).

Rezultatem edycji był poster, na którym studenci zaprezentowali wybrany fragment kwartału (rewir) z naniesionymi nań obiektami i historiami uznanymi za interesujące, przy którego tworzeniu wykorzystano fotografie archiwalne i współczesne (retrospekcja). Równoległe z sesją posterową odbyły się prezentacje

finałowe projektów, podczas których studenci przedstawili najważniejsze zagadnienia ze swojej eksploracji terenowej. Uczestnicy projektu odkrywali miejsca o kontrowersyjnej reputacji, nieraz poznając trudne historie mieszkających tam ludzi. Mimo dużych walorów poznawczych zadania często uświadamiali sobie, że zwiedzanie tzw. enklaw biedy ma charakter nieetyczny i wzbudza wiele emocji i wątpliwości (o czym wspominali sami mieszkańcy).

5. WYNIKI BADANIA ANKIETOWEGO PRZEPROWADZONEGO W RAMACH EDYCJI *PROJECT-BASED LEARNING* W 2023 ROKU

Wśród uczestników ostatniej edycji PBL (2023 r.) przeprowadzono badanie ankietowe mające na celu poznanie opinii studentów na temat tej metody oraz jej roli w odkrywaniu przestrzeni nieoczywistych. Edycja odnosiła się do Łodzi („Znikające rewiry”). Spośród 40 studentów, którzy uczestniczyli w zajęciach, ankietę wypełniło 30 osób, wśród nich przeważały kobiety (18). Pytania zadane studentom dotyczyły m.in.: korzyści odniesionych z udziału w projekcie, nowych elementów w przestrzeni miejskiej dostrzeżonych podczas zajęć, indywidualnych odkryć, najmocniejszych i najsłabszych elementów zajęć, a także wpływu przydzielonego zadania na własną kreatywność. Pytania miały zarówno charakter zamknięty, jak i otwarty.

Wśród korzyści, jakie uczestnicy odnieśli z udziału w zajęciach (pytanie zamknięte, możliwość wielokrotnego wyboru), najczęściej pojawiającą się odpowiedzią było poznanie nowych miejsc w mieście (26 wskazań) (tabela 1). Kolejne to: nowe odkrycia i zaskoczenia oraz nauka pracy w grupie (po 14 wskazań). Spośród respondentów 10 przyznało również, że dzięki uczestnictwu w projekcie mieli możliwość zyskać nowe spojrzenie na przestrzeń nieoczywistą, natomiast 8 osób stwierdziło, że nauczyło się dostrzegać atrakcyjność turystyczną „trudnych” i nieoczywistych miejsc. Wszyscy ankietowani uznali, że zwiększenie udziału pracy projektowej kosztem tradycyjnych zajęć o charakterze podawczym było bardzo korzystne w procesie edukacyjnym.

Wśród najmocniejszych elementów metody PBL (pytanie otwarte) wymieniono (tabela 2): poznanie „nieznanego” (6 wskazań), swobodę działania, współpracę z członkami grupy oraz z opiekunem, możliwość samodzielnego odkrywania przestrzeni, pomysł na nietypowy sposób realizacji zajęć, wykonanie prezentacji finałowej (każde po 4 wskazania). Dwie osoby przyznały, że mocną stroną był sam temat edycji oraz kreatywność i możliwość pracy z osobami wylosowanymi w grupie.

Tabela 1. Korzyści, jakie studenci odnieśli z uczestnictwa w zajęciach PBL

Korzyści	Liczba wskazań
Poznanie nowych miejsc w mieście	26
Nauka pracy w grupie	14
Nowe odkrycia, zaskoczenia	14
Nowe spojrzenie na przestrzeń nieoczywistą	10
Nauka dostrzegania atrakcyjności turystycznej miejsc trudnych i nieoczywistych	8
Docenienie zaniedbanych przestrzeni miejskich	8
Nauka pracy w sposób kreatywny	6
Wzmocnienie swoich talentów	6

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 2. Najmocniejsze elementy zajęć z zastosowaniem metody PBL zdaniem studentów

Najmocniejsze elementy zajęć	Liczba wskazań
Poznanie „nieznanego”	6
Swoboda działania	4
Współpraca z członkami grupy i z opiekunem	4
Możliwość samodzielnego odkrywania przestrzeni	4
Pomysł na nietypowe zajęcia	4
Wykonanie prezentacji finałowej	4
Temat	2
Kreatywność	2
Możliwość pracy z osobami w grupie, których się wcześniej nie znało	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Uczestników zapytano też o to, co nowego dostrzegli w przestrzeni Łodzi dzięki uczestnictwu w zajęciach (pytanie zamknięte, możliwość wielokrotnego wyboru) (tabela 3, s. 78). Aż 20 respondentów przyznało, że były to ukryte historie mało popularnych miejsc, natomiast 14 wskazało na dostrzeżenie w mieście miejsc zaniedbanych i problematycznych. Dla 12 osób stanowiło to okazję do zobaczenia, jak żyją w tych przestrzeniach ludzie, jak wygląda autentyczna tkanka miejska. Sześć osób przyznało, że w mieście jest jeszcze wiele ukrytych atrakcji, inspiracji, co dostrzegli właśnie dzięki tym zajęciom. Jedynie 2 studentów stwierdziło, że znali eksplorowane miejsca wcześniej, zatem nic nowego nie dostrzegli w przestrzeni miejskiej.

Wśród największych własnych odkryć (pytanie otwarte) studenci wymienili konkretne miejsca w mieście (Berlinek⁴, Stary Widzew i Grembach⁵ – po 4 wskazania), a także fascynujący obraz nieznanych dotąd obszarów, podwórka, nowe miejsca do własnej, dalszej eksploracji miejskiej, czy poznanie opinii mieszkańców na temat badanych rewirów (każde po 2 wskazania).

Tabela 3. Nowe spostrzeżenia studentów dzięki uczestnictwu w zajęciach

Spostrzeżenia respondentów	Liczba wskazań
Ukryte historie mało popularnych miejsc	20
Dostrzeżenie zaniedbanych, problematycznych miejsc w mieście	14
Dostrzeżenie, jak naprawdę żyją ludzie	12
Nowe inspiracje	6
Nic nowego	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Zdaniem większości (24 osoby) zadanie do wykonania w ramach zajęć było łatwe. Według 14 zwiększyła się ich kreatywność, przy czym 6 osób przyznało, że nie potrafi jednoznacznie dokonać oceny tego zjawiska. Tym samym 12 respondentów stwierdziło, że chciałoby więcej podobnych zajęć w programie studiów. W uzasadnieniu (tabela 4) pojawiały się takie argumenty, jak przydatność i duże urozmaicenie programu zajęć (10 wskazań). Osoby, które nie potrafiły jednoznacznie odpowiedzieć na to pytanie bądź odpowiedziały przecząco, jako argumenty podały m.in.: generację dużego stresu i zmęczenia, duże uzależnienie przebiegu działań od zaangażowania osób w grupie, zbyt szerokie pole interpretacji (trudno wybrać wątek główny) oraz że lepiej skupić się jednak na miejscach wybitnie atrakcyjnych w mieście (każde po 2 wskazania).

Tabela 4. Uzasadnienie odpowiedzi na pytanie dotyczące wprowadzenia większej liczby tego typu zajęć do programu studiów

Uzasadnienie	Liczba wskazań
Zajęcia urozmaicające program powinny być wprowadzane częściej zamiast nudnych wykładów	10
Zbyt długie zajęcia do realizacji	6
Zajęcia ciekawe, ale czasochłonne	4
Motywacja i zaangażowanie do pracy własnej	2
Generacja dużego stresu i zmęczenia	2
Zajęcia przydatne, ale wymagające	2
Ciekawe zajęcia, ale praca zależy od zaangażowania osób w grupie	2
Zbyt szerokie pole do interpretacji, trudno wybrać wątek główny	2
Lepiej skupić się na miejscach bardziej atrakcyjnych	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

6. PODSUMOWANIE

W artykule omówiono tzw. przestrzenie nieoczywiste i ich kontrowersyjną atrakcyjność turystyczną. Zaprezentowano autorskie podejście, stanowiące punkt

wyjścia do dalszych rozważań. Istotnym celem opracowania było również zaprezentowanie metody nauczania *project-based learning* (PBL) i jej roli w procesie uświadamiania studentom kierunku turystyka i rekreacja Uniwersytetu Łódzkiego znaczenia przestrzeni nieoczywistych w turystyce.

We wszystkich pięciu zrealizowanych edycjach osiągnięto założone rezultaty, takie jak: wykonanie twórczego zadania w wybranej przestrzeni miejskiej, nauka czytania krajobrazu i eksploracji fragmentów miasta o nieoczywistym potencjale, nauka dobrej organizacji i systematyczności pracy oraz generowania innowacyjnych pomysłów, nauka twórczego myślenia, współpracy i komunikacji w grupie czy rozbudzenie potencjału i talentów uczestników.

Badania przeprowadzone wśród uczestników ostatniej edycji zajęć realizowanych z zastosowaniem metody PBL (2023 r.) dostarczyły wielu ciekawych spostrzeżeń, z czego na uwagę zasługuje podkreślany przez studentów fakt poznawania dzięki jej implementacji nowych miejsc w przestrzeni miasta, dokonywania wielu nowych odkryć i dostrzeżenia atrakcyjności miejsc o problematycznym i nieoczywistym potencjale.

W wyniku wykonanych badań autorka sformułowała rekomendacje dotyczące dalszej realizacji PBL. Są to m.in.: większe wsparcie studentów w pracy grupowej, wsparcie merytoryczne opiekunów, opracowanie bardziej szczegółowych instrukcji działania w terenie, zwiększenie efektywności pracy w grupie oraz regularny monitoring pracy studentów.

Wprowadzenie metody PBL do programu zajęć na kierunku turystyka i rekreacja w Uniwersytecie Łódzkim jest zatem innowacją, która ma duży potencjał w zakresie kreatywnej dydaktyki. Własne poszukiwania studentów oraz interakcje z członkami lokalnych społeczności i autentyczną tkanką miejską to znaczące doświadczenie edukacyjne, uwypuklające i uzmysławiające nieoczywistość przestrzeni geograficznej, a tym samym dające nowe spojrzenie na atrakcyjność turystyczną. Podróże poza utartym szlakiem (ang. *tourism off the beaten track*) i penetracja nieturystycznych przestrzeni dają takie możliwości. Podążanie za odmiennością, zaskoczeniem, a także przekraczanie granic związane z podejmowaniem kontrowersyjnych aktywności turystycznych są wpisane w naturę dzisiejszego poznawania świata. Dzięki takim działaniom dostrzega się te zasoby przestrzeni, które do tej pory pozostawały poza jej kulisami, niejako na uboczu wszelkiego zainteresowania. Można zatem pokusić się o stwierdzenie, że eksploracja przestrzeni nieoczywistych, ich poznanie i zrozumienie dają możliwość rozwoju oferty turystycznej, a jeżeli odbywają się w sposób etyczny i nie stanowią zagrożenia ani dyskomfortu dla ich mieszkańców, mogą nawet przyczynić się do polepszenia jakości ich życia. Z kolei z punktu widzenia odwiedzających takie przestrzenie mogą dostarczać satysfakcji z doświadczania inności i autentyczności.

PRZYPISY

¹ Do innych kontrowersyjnych form turystyki można zaliczyć: turystykę katastrof, tanatoturystykę, seksturystykę, turystykę ekstremalną (Stasiak, 2015).

² Miejscowy kapitał kreatywny to istnienie w danym miejscu tzw. klasy kreatywnej – twórczych jednostek, działających w zakresie różnych dyscyplin naukowych, a także sztuki, mediów, projektowania i edukacji, na podstawie wielowymiarowego aktywizmu i działań eksperymentalnych (Florida, 2005).

³ Placemaking to koncepcja kształtowania przestrzeni publicznej poprzez aktywowanie lokalnych społeczności i angażowanie sąsiedztwa do tworzenia nowych miejsc – podnoszenie wartości przestrzeni publicznych do rangi miejsc aktywizujących lokalne społeczności oraz budowanie wyjątkowej tożsamości miejsc i zintegrowanie ich z tkanką społeczną (Zieliński, 2015).

⁴ Osiedle znajdujące się w Łodzi w obrębie ulic Kalinowej, Morwowej i Osinowej, które zbudowano podczas II wojny światowej dla niemieckich oficerów. Składa się z 29 domów i ma charakter typowo niemieckiego osiedla z wysokimi dwuspadowymi dachami, mansardowymi oknami i przydomowymi ogródkami. Na niektórych budynkach nadal widoczne są awaryjne oznakowania zejść do schronów przeciwlotniczych (Urząd Miasta Łodzi, b.r.; White MAD, b.r.).

⁵ Osiedle położone w granicach dzielnicy Widzew w Łodzi. Częścią Starego Widzewa jest osiedle Grembach znajdujące się w obrębie ulic: Niciarnianej, Mazowieckiej, Nowogrodzkiej i Czechosłowackiej, gdzie nadal funkcjonuje zespół domów robotniczych, zbudowany dla pracowników fabryki nici „Ariadna” (Baedeker Łódzki, b.r.).

BIBLIOGRAFIA

- Al-Balushi, S.M., Al-Aamri, S.S. (2014). The effect of environmental science projects on students' environmental knowledge and science attitudes. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 23(3), 213–227. <https://doi.org/10.1080/10382046.2014.927167>
- Baedeker Łódzki. (b.r.). <https://www.baedekerlodz.blogspot.com>
- Belbin Polska. (b.r.). <https://www.belbin.pl>
- Bell, S. (2010). Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 83(2), 39–43. <https://doi.org/10.1080/00098650903505415>
- Bierwiazczonek, K. (2018). Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji. *Przegląd Socjologiczny*, 67(1), 25–48. <https://doi.org/10.26485/PS/2018/67.1/2>
- Blumenfeld, P., Fishman, B.J., Krajcik, J., Marx, R.W., Soloway, E. (2000). Creating usable innovations in systemic reform: Scaling up technology-embedded project-based science in urban schools. *Educational Psychologist*, 35(3), 149–164. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3503_2
- Czaja, D. (2013). Nie-miejsca. Przybliżenia, rewizje. W: D. Czaja (red.), *Inne przestrzenie, inne miejsca. Mapy i terytoria* (s. 224–237). Wydawnictwo Wołowiec.
- Derek, M. (2013). Turystyka poza utartym szlakiem – nowy model turystyki miejskiej. *Turystyka Kulturowa*, 9, 5–17. http://www.turystykakulturowa.org/pdf/2013_09_01.pdf
- Duda, M., Wiluś, R. (2015). Obiekty opuszczone jako atrakcje turystyczne Łodzi. W: B. Krakowiak, A. Stasiak, B. Włodarczyk (red.), *Kultura i turystyka – miejsca spotkań* (s. 335–355). Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego.
- Florida, R. (2005). *Cities and the creative class*. Routledge.

- Frenzel, F., Koens, K., Steinbrink, M. (red.). (2012). *Slum tourism: Poverty, power and ethics*. Routledge.
- Gandecka, A. (2016). Ostatnia enklawa autentyczności? Slumsy jako atrakcja turystyczna. *Turystyka Kulturowa*, 6, 90–107. <http://turystykakulturowa.org/ojs/index.php/tk/article/view/780/705>
- Kokotsaki, D., Menzies, V., Wiggins, A. (2016). Project-based learning: A review of the literature. *Improving Schools*, 19(3), 267–277. <https://doi.org/10.1177/1365480216659733>
- Kotłowska, M. (2014). Wykorzystanie metody projektów na zajęciach z przedmiotu rachunkowość zarządcza. *Folia Pomoranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica*, 311(75)2, 97–106. <https://www.wir.ue.wroc.pl/info/article/WUTd06347d8aa7543438335ee0be6fd1ce8/>
- Lloyd, R., Nichols Clark, T. (2001). The city as an entertainment machine. W: K. Fox Gotham (red.), *Critical perspectives on urban redevelopment: T. 6: Research in urban sociology* (s. 357–378). Emerald Group Publishing. [https://doi.org/10.1016/S1047-0042\(01\)80014-3](https://doi.org/10.1016/S1047-0042(01)80014-3)
- Ma, B. (2010). *A trip into the controversy: A study of slum tourism travel motivations*. Scholarly Commons. <https://repository.upenn.edu/handle/20.500.14332/48720>
- Merrilees, B., Miller, D., Herington, C. (2005). *The occasional tourist: Behavioural intentions for tourist facilities*. Griffith Research Online. <http://hdl.handle.net/10072/2811>
- Mroczek-Żulicka, A., Mokras-Grabowska, J. (2020). Creative approach to tourism through creative approach to didactics. *Journal of Geography in Higher Education*, 45(1), 20–46. <https://doi.org/10.1080/03098265.2020.1797652>
- Mulvenna, A., Perkins, C. (2021). Creative approaches to mapping. W: N. von Benzon, M. Holton, C. Wilkinson, S. Wilkinson (red.), *Creative methods for human geographers* (s. 101–112). Sage.
- Olczyk, M. (2013). Moralne aspekty turystyki. *Teologia i Moralność*, 8(1(13)), 211–231. <https://doi.org/10.14746/tim.2013.13.1.13>
- Pyry, N., Hilander, M., Tani, S. (2021). Photography and photo elicitation as visual methods. W: N. von Benzon, M. Holton, C. Wilkinson, S. Wilkinson (red.), *Creative methods for human geographers* (s. 75–86). Sage.
- Richards, G. (2011). Creativity and tourism: The state of art. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1225–1253. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.07.008>
- Stasiak, A. (2015). Turystyka kontrowersyjna jako emanacja gospodarki doświadczeń. W: G. Godlewski, M. Zalech (red.), *Turystyka kontrowersyjna na współczesnym rynku podróży – formy, uwarunkowania, skutki* (s. 53–69). AWF J. Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4652.4880>
- Szerszeń, T. (2013). Widmowe domy i podróże donikąd. W: D. Czaja (red.), *Inne przestrzenie, inne miejsca. Mapy i terytoria* (s. 224–237). Wydawnictwo Wołowiec.
- Urry, J. (2007). *Spojrzenie turysty*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego. (2015). *Design thinking zmienia Łódzkie* [broszura].
- Urząd Miasta Łodzi. (b.r.). <https://www.uml.lodz.pl>
- Wantuch-Matla, D. (2016). *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*. Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- WhiteMAD. (b.r.). <https://www.whitemad.pl>
- Wurdinger, S., Haar, J., Hugg, R., Bezon, J. (2007). A qualitative study using project-based learning in a mainstream middle school. *Improving Schools*, 10, 150–161. <https://doi.org/10.1177/1365480207078048>
- Zieliński, M. (2011). Regeneracja czy rewitalizacja miejskiej przestrzeni publicznej? *Przestrzeń i Forma*, 15, 163–178.

Artykuł wpłynął:
15 września 2023
Zaakceptowano do druku:
10 listopada 2023